

A MEGÚJULÓ KERESZTÉNYSÉG A 12. SZÁZADBAN: *A LIBELLUS DE DIVERSIS ORDINIBUS ET
PROFESSIONIBUS QUI SUNT IN AECCLESIA* VILÁGKÉPE

Jelige: Liège

Tartalom

A forrás – alapvető tudnivalók és a mondanivaló lényege	2
11–12. századi változások – az egyházi sokszínűséghez vezető út	3
A <i>Libellus</i> és Szent Benedek Regulája – Kiindulópont a 12. századi eszmeáramlatok elemzéséhez.....	7
A <i>Libellus</i> és az „individualizmus”	12
„Diversi sed non adversi”	19
A 12. századi reneszánsz. Összegzés, konklúzió	24
Bibliográfia.....	26

A forrás – alapvető tudnivalók és a mondanivaló lényege

Dolgozatomban egy igen fontos, Magyarországon kevésbé ismert 12. századi forrással, a *Libellus de diversis ordinibus et professionibus qui sunt in aecclesia* című művel foglalkozom. Az alábbiakban röviden bemutatom a forrás alapvető adatait, majd megpróbálom elhelyezni a korszak bonyolult egyházi folyamataiban. Ezután következik elemzésem lényegi része, amelyben kísérletet teszek arra, hogy a *Libellus* a 12. század meghatározó eszmeáramlatainak tükrében értelmezzem. Végezetül a *Libellus* nézőpontja mögött álló keresztény motívumot, a „diversi sed non adversi” motívumát vizsgálom meg. A dolgozathoz nagy segítséget jelentett Giles Constable és Bernard S. Smith angol történészek munkája, akik 1972-ben latin–angol kétnyelvű kiadásban közzétették a forrást. Dolgozatom kiindulópontját ennek a kötetnek 2003-ban megjelent kiadása jelentette.¹ Constable és Smith a forráskiadáshoz írott bevezetőjükben kitér a *Libellus* keletkezésének hátterére, a kézirat alapvető jellemzőinek bemutatására, az ismeretlen szerző kérdéskörére, a forrás történeti kontextusának valamint a szerző nézőpontjának és érvelési módszerének bemutatására. Dolgozatom kísérletet tesz a szöveggel kapcsolatos kérdések továbbgondolására a *Libellus* és egyes 12. századi egyházi jelenségek összefüggéseit megvizsgálva. Néhány új szempont felvetésével kívánok hozzájárulni a *Libellus de diversis ordinibus et professionibus qui sunt in aecclesia* címen ismertté vált mű értelmezéséhez.

A *Libellus* szerzőjét és keletkezését egyaránt bizonytalanság övezi. Vélhetően valamikor 1121 és 1161 között született,² valószínű, hogy szerzője Liège egyházmegyéjében tevékenykedett, és vélhetően kapcsolatban állt Szent Jakab apátságával.³ Kiséte azonban mindmáig ismeretlen, a mű Prológusa annyit árul el, hogy nevének kezdőbetűje R. Azonosítását sokan megkísérelték, legvalószínűbb jelöltként Reimbaldus kanonok neve merült fel, ám ezt a lehetőséget sem sikerült minden kétséget kizáróan bizonyítani.⁴ Szintén a

¹ *Libellus de diversis ordinibus et professionibus qui sunt in aecclesia*. Edited and translated by CONSTABLE, Giles and SMITH, S. Bernard. Oxford University Press and Clarendon Press, New York, 2003. Repr. 2012 (First ed. 1972.).

² A mű datálását a kézirat 12. századi jellegű írásmódján kívül lehetővé teszi, hogy szerzője a mű V. fejezetének címében említi a premontrai kanonokrendet, amely 1121-ben alakult meg, és Saint-Josse-au-Bois rendjéről, amely 1161-ben Dommartinba költözött. *Libellus*. Introduction, xv.

³ Ahogyan a 14. vagy a 15. században keletkezett kolofon elárulja, a kézirat a késő középkorban a Liège-i Szent Jakab bencés apátsághoz tartozott: „Explicit liber de diversis professionibus et ordinibus qui sunt in ecclesia. Qui pertinet monasterio sancti jacob leodiensis ordinis sancti benedicti nigrorum monachorum.” Idézi: *Libellus*. Introduction, xiv. A kézirat provenienciáját összevetve azzal, hogy a szerző említi a premontraiakat és Saint-Josse rendjét, lehetségessé vált, hogy a történészek feltételezzék: a *Libellus* szerzője reguláris kanonok volt Liège-ben, és vélhetően kapcsolatban állt a Szent Jakab-apátsággal. *Libellus*. Introduction, xv.

⁴ A *Libellus* szerzőjével kapcsolatban lásd: *Libellus*. Introduction, xv–xviii.

Prológusból derül ki, hogy a *Libellus* szerzője kanonok volt. Valószínűleg nem a világi kanonokok közé tartozott, ugyanis a papi közösségek e csoportját meglehetősen negatív módon mutatja be. Feltehetően reguláris, azaz ágostonos kanonok lehetett, a visszafogott és megengedő világnézetéből ítélve pedig e csoport kevésbé szigorú irányzatához, a világiakhoz közel élő papi irányzathoz köthető.⁵

A *Libellus* ismeretlen szerzője művében csoportokba rendezi az egyház különféle közösségeit, hivatásait, rendjeit. Ennek feltűnő jellegzetessége, hogy a szerző a különbséget nem a remeték, szerzetesek és kanonokok, hanem ezek szigorú, mérsékelt, és lazább életmódot követő közösségei között látja. Összesen hét egyházi csoportot vizsgál meg, először a remetéket mutatja be, majd a szerzetesek, és a kanonokok három-három válfaját taglalja. A csoportokat mind a szerzeteseknél, mind a kanonokoknál az alapján különbözteti meg, hogy a világi társadalomhoz képest a térben hol helyezkednek el. Így R. szerint az emberekhez közel tevékenykedő, azoktól távol, és azok között élő, világi szerzetesi és kanonoki közösségek léteznek. Ezek felelnek meg a szigorú, mérsékelt, és laza irányzatoknak, amelyeket megkülönböztet, és eme irányzatoknak a szerzetesek és a papok egyes csoportjaiban való megjelenési formái között hasonló tendenciákat vél felfedezni. R. legfőbb célja, hogy az egyes csoportok szigorának különbözőségét elfogadóan mutassa be.⁶ Azt állítja, hogy az egyes rendek és hivatások közötti különbözőség Isten tervének része, éppen ezért ezt el kell fogadni.

R. tehát sokféle egyházi csoportot különböztet meg, és a sokféleséghez való viszonya olyan nézőpont, amely a *Libellus* talán legmeghatározóbb jellegzetessége. Éppen ezért a kérdés, amelynek megválaszolására az alábbi dolgozat kísérletet tesz, a következő: mivel magyarázható a *Libellus* ismeretlen szerzőjének az egyház sokszínűsége irányába mutatott elfogadó nézőpontja?

11–12. századi változások – az egyházi sokszínűséghez vezető út

A 11. század második felének és a 12. század első három évtizedének időszaka egyértelmű fordulópont a nyugati szerzetesség történetében.⁷ Ez a nyolc évtized véget vetett a kora

⁵ Uo. xv.

⁶ *Libellus*. 3: „Cum ab initio surgentis aeccliesie diversi servorum Dei profectus, diversique extiterint professionum status, et maxime nostris temporibus diversa monachorum canonicorumque surgat institutio in habitu vel cultu, ostendum est Deo auxiliante, quae in talibus Dei servis differentia, quae intentionis sit in diversis professionibus forma. Ad demonstrandum ergo quod istae diversitates professionum Deo placet accingor (...)”

⁷ CANTOR, F. Norman: *The Crisis of the Western Monasticism. 1050–1130*. The American Historical Review, 1960, 66. 47–67.

középkori Nyugat meghatározó periódusának, amelyet – mind a vallást, mind a kultúrát és a civilizációt tekintve – tekintélyes részben a Nursiai Szent Benedek (480 körül–550?) Reguláját követő bencés monostorok tevékenysége határozott meg.⁸ Amikor Benedek megírta Reguláját szerzetesei számára, úgy képzelte, hogy azok a társadalomtól visszavonult közösségeknek szolgálnak majd útmutatásul. Ám ez közel sem így történt. A korai középkori társadalom ugyanis politikai bomlással, valamint megfelelő vezetés és hatékony intézmények hiányával küzdött, éppen ezért rendkívül fogékornak mutatkozott egy olyan szervezettel való kapcsolattartásra, amelyik mindezt biztosítani tudta. A bencés közösségek pedig pontosan ilyen struktúrát testesítettek meg.⁹ Kétségtelenül egyfajta társadalmi elitet alkottak, műveltségük, munkabírásuk, írni-olvasni tudásuk, rendezett életvitelük alkalmassá tette őket mindezen feladatok betöltésére. A Karoling-időszakra ezért a bencés monostorokat a társadalom „felszívta”,¹⁰ és a bencés szerzetesek – kilépve a monostor határai közül – megjelentek az élet különböző területein és számos funkciót töltöttek be. A bencés szerzetesek tehát – Szent Benedek eredeti elképzelésétől eltérően – alapvető szerepet vállaltak a középkori nyugati civilizáció felépítésében. Éppen ezért a bencés struktúra válsága nem pusztán a monostorokat érintette, hanem kihatott a latin kereszténység egész területének fejlődésére, mondhatni, abban törést okozott.

A Szent Benedek korától a 11. század közepéig eltelt évszázadok alatt a nyugati monaszticizmuson belül többször indultak olyan mozgalmak, amelyek a szerzetesség megreformálását irányozták elő. Jó példa erre Aniane-i Szent Benedek (750?–821) Karoling-kori reformja, amely a szerzetesek tanultságának növelését, és azok papi felszentelését tűzte ki célul. Ennél jóval jelentősebbnek bizonyult a 10. század elején Cluny kolostorából induló reformmozgalom. Clunyi 910-ben alakult meg, szerzetesei célul tűzték ki a bencés regula szigorú betartását. Úgy gondolták, hogy a szerzetesi életmód egyre inkább átítatódik különböző világi tartalmakkal, szükséges tehát a fegyelem helyreállítása. A clunyi reformmozgalom sikeres volt, megújította a nyugati monasztikus életet, ám ellentmondásokat is hordozott magában. A siker ugyanis világi elismerést, majd rendkívüli gazdagságot, sőt fényűzést eredményezett, ami a szerzetesi fegyelem ellen hatott. Már a 11. században megjelentek olyan reformkezdeményezések, amelyek Clunytól eltérő irányt választottak, és a monasztikus életmód egyszerűbb, aszketikusabb, minden világi értéknek hátat fordító

⁸ Ezt az időszakot a nyugati monaszticizmus szempontjából akár „bencés évszázadoknak” is nevezhetjük, ahogy teszi ezt Caroline Walker Bynum is: BYNUM, Caroline Walker: *The Cistercian Conception of Community: An Aspect of Twelfth-Century Spirituality*. The Harvard Theological Review, 1975, 68. 273–286. 273.

⁹ CANTOR: *The Crisis*. 47.

¹⁰ Uo.

formáját próbálták megvalósítani (Gorze, Hirsau, remetemozgalmak). Ezek a mozgalmak már egyes 12. századi mozgalmak előzményeinek tekinthetők.

A 11–12. században azonban mind a Karoling-kori, mind a Cluny képviselte szerzetesi reformoknál jelentősebb átalakulásnak lehetünk tanúi, aminek több oka van. A clunyi reform a szerzetesi élet eredeti tökéletességéhez való visszatérésben sikertelennek bizonyult. Ezért újabb mozgalmak indultak, amelyek a szerzetességet kívánták megújítani. „A 11. század monasztikus megújulását három alapgondolat vezérelte: a szegénység, a remeteség és az apostoli életforma eszménye. E három fogalom egybefonódott, és bizonyos fokig már Szent Benedek Regulájában egységbe fűződött. Újra megjelenésük tehát szükségképpen a monaszticizmus régebbi formáinak felújításához vezetett”¹¹ Az új vallási mozgalmak legjelentősebb képviselői a ciszterciek voltak, akik legfőbb célkitűzésüknek a bencés Regula szigorú, betű szerinti követését tartották.¹² A rend 1098-ban jött létre, és gyors fejlődésnek indult. Fontos, hogy míg a Cluny vezette reformmozgalom egy évszázaddal korábban elsősorban a már meglévő szerzetesi közösségeket szervezte új kongregációba, a ciszterciek elsősorban új alapításra törekedtek. A ciszterci rend ezért kilépést jelentett a néhányszor ugyan önmagát megreformálni igyekvő, de sok évszázada fennálló monasztikus struktúrából. A 11. század közepén meginduló egyházi változásoknak a jelentőségét növeli, hogy a monasztikus életmód 11–12. századi reformkísérletei az egyház más csoportjain belül meginduló reformokkal fonódtak egybe. A korszakban ugyanis a kanonokok körében is felbukkant az aszketikus életmódra való törekvés. Ezt jelenítette meg az 1120-ban megalakult premontrei rend, egy aszketikus szellemiségű kanonokközösség. A papság aszketikusabb csoportjai, a reguláris kanonokok (vagy ágostonos kanonokok) a Szent Ágoston (354–430) által írt regulára alapozták életüket és tevékenységüket.¹³ A korszakban a 11. század első feléből eredeztethető remetemozgalmak, amelyek a clunyi reform „sikertelensége” okán jelentek meg, szintén erőre kaptak. Őket is a szigorúbb életforma iránti vágy vezérelte, ám ezt minden más egyházi csoportnál radikálisabban kívánták megvalósítani.¹⁴ Mindehhez adódik

¹¹ LÉKAI, Lajos: *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Szent István Társulat, Bp., 1991. 17.

¹² TÖRÖK, József: *Egyetemes egyháztörténelem II.* Szent István Társulat, Bp., 1999. 11–22.

¹³ DICKINSON, Compton John: *The Origins of the Austin Canons and their Introduction into England*. S. P.C.K., London, 1950.

¹⁴ Marton József vitatja ezt a megállapítást, azt állítja, a „remeteintézmény felvirágzása nem a kortárs szerzetesi élet bírálatával van összefüggésben, ahogyan egyesek állítják, hanem a szerzetesi eszmény további elmélyítésével, Isten radikálisabb keresésével.” Lásd: MARTON, József: *A keresztény középkor*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005. 177. Azt azonban ő sem tagadja, hogy a remeteség intézménye a 11. századtól kezdve egyre népszerűbbé vált.

még, hogy az „apostoli életforma” iránti igény a társadalom férficsoportjai mellett egyre több nőt is megérintett.¹⁵

Az aszketikusabb életvitelre való törekvés egyidejű felbukkanása az egyházi társadalom különböző csoportjaiban korántsem véletlen. A 11. században ugyanis a nyugati kereszténység egészen egy átfogó reformkísérlet próbálta érvényesíteni hatását, amely VII. Gergely pápáról (1073–1085) kapta a nevét: a gregorián reform.¹⁶ „A 11. század monasztikus megújulása csak ennek a gergelyi reformnak az összefüggéseiben érthető meg.”¹⁷ A reformkezdeményezés elsősorban az egyházi és világi struktúrák korábbi különállását felváltó összemosódását, ezzel összefüggésben a szerzetesi, papi élet fegyelmének lazulását kívánta fölszámolni, így célkitűzései közé tartozott a papi nőtlenség követelése, a szimónia felszámolása, a világi hatalmak investitúra jogának megszüntetése, és a legmagasabb szinten a pápa primátusának, világi uralkodóktól való teljes függetlenségének biztosítása. Bár a gregorián reformok fő céljait nem érték el, a nyugati kereszténységre kifejtett hatásuk mégis vitathatatlan.¹⁸ A szerzetesek, kanonokok, remeték és különféle vallási közösségek szigorúságra, fegyelemre törekvése nagymértékben ebből a reformmozgalomból eredeztethető.

A korábbi bencés struktúra tehát válságba került, de nem szűnt meg, a clunyi szerzetesek továbbra is a nyugati monasztikus mozgalom meghatározó csoportját alkották, különösen, hogy a korszak új aszkéta áramlatai rájuk is hatottak. A ciszterci kongregáció viszont nagyon hamar sikeres reformrendé nőtte ki magát. A remeteideál szintén újjászületett, mint említettem, ilyen közösségek már korábban megjelentek, és Cluny megújító tevékenysége melletti „alternatív” életvitel megjelenítőjeként léptek fel. Egyes kanonokközösségek szintén szigorúbb, fegyelmezettebb életmódra törekedtek. Látható tehát, hogy az egyház számos irányzatra oszlott a korszakban.

Abban, hogy az egyházi sokszínűség valóban szembeötlő problémaként jelent meg, döntő szerepet játszott, hogy a 11. század közepétől kezdve a szerzetesi, kanonoki, remetei életmódot választó férfiak és nők abszolút száma és a társadalom egészéhez viszonyított aránya ugrásszerűen megnövekedett.¹⁹

¹⁵ SHAHAR, Shulamith: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris Kiadó, Bp., 2004. Ford. Pukánszky Katalin. 47. „A 12. századtól az újabb szerzetesrendekkel párhuzamosan új apácakolostorok jöttek létre. Céljuk a reform volt, és visszatérés a bencés rendi szabályok kezdeti tisztaságához.” Georges Duby konkrét nőalakokat is megvizsgált, amelyek közül Juette alakja jó példa a 12. században a szemlélődő életmódot választó nőkre. Lásd: DUBY, Georges: *A nő a középkorban*. Corvina, Bp., 2000. Ford. Efraim Israel, Horányi Krisztina, Kutor Tünde.

¹⁶ MARTON: *A keresztény középkor*. 117–124.

¹⁷ LÉKAI: *A ciszterciek*. 15.

¹⁸ Lékai Lajos szerint már maga a kezdeményezés sem tekinthető egyszerű reformnak, „célja ugyanis nem csupán a visszaélések megszüntetése és az egyházi élet korábbi formáinak visszaállítása volt, hanem teljes és alapvető változást követelt.” Lásd: LÉKAI: *A ciszterciek*. 14.

¹⁹ *Libellus*. Introduction. xi.

A *Libellus* pontos lenyomata a 12. századi keresztény világnak, amelyben az egyház a korábbi korszakokhoz képest átláthatatlanabb képet mutatott. Mindazonáltal a *Libellus* valódi különlegességét nem önmagában ez adja. A forrással foglalkozó történész figyelmét igazán az a nézőpont keltheti fel, ahogyan a szerző kora egyházi sokszínűségéhez viszonyul. Ez ugyanis szembeötlően, sőt meghökkentően elfogadó. Az egyházi csoportok sokasodását és különbözőségét nem a nyugati keresztény egyházra nézve káros jelenséggént ábrázolja, éppen ellenkezőleg: a sokféleséget Isten terveként mutatja be, állítása szerint Isten kedveli az egyházi életmódok különbözőségét. Kutatásom legfőbb kérdése éppen ehhez kapcsolódik: Hogyan magyarázható meg a *Libellus*ban élénk társulási magatartás?

A *Libellus* és Szent Benedek Regulája – Kiindulópont a 12. századi eszmeáramlatok elemzéséhez

A *Libellus* elfogadó magatartását egy konkrét részlet elemzése világíthatja meg legjobban. A legjobb példa szerzőjének a bencés Reguláról írott értelmezése, a forrást illető munkám során ugyanis ez volt az első olyan pont, amely komolyan felkeltette a figyelmemet.

A szerző a mű második fejezetében azokat a szerzeteseket veszi górcső alá, akik a társadalomból nem vonultak ki teljesen, és közel éltek az emberekhez (akárcsak a clunyi kongregáció tagjai). Miután párhuzamot von az Ó- és Újszövetség és a szerzetesek e csoportja között, olyan vitás kérdések taglalására tér át, amelyek a korszakban megosztották a keresztény egyházat. Az egyik ilyen kérdés a szerzetesek tizedbirtoklásának kérdése.²⁰ Ezzel nem kívánok részletesebben foglalkozni, a *Libellus* szerzőjének a tized kapcsán fölmerülő bencés Regula-értelmezése az, ami figyelemreméltó. Mivel a Regula nem foglalkozik azzal, hogy birtokolhatnak-e az apátságok földesúri jogokat vagy tizedet,²¹ ebben a kérdésben különböző interpretációknak engedett teret. Nem meglepő, hogy emiatt a szerzetesek csoportjait megosztó véleménykülönbség alakult ki. A *Libellus* a szerzetesi tizedbirtoklás kérdését magasabb szintre emelve amellett foglal állást, hogy Szent Benedek Regulájának egyes pontjait lehet és szabad különbözőképpen értelmezni, sőt egyes esetekben el is lehet térni azok követelményeitől.²² Véleményem szerint ezen a ponton ragadható meg a *Libellus* már említett szembeötlően elfogadó szemlélete.

²⁰ A szerzetesek és a tized kérdéséről bővebben lásd: CONSTABLE, Giles: *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, N.S. 10. Cambridge, 1964.

²¹ MORRIS, Colin: *Individualism in Twelfth-Century Religion. Some Further Reflections*. The Journal of Ecclesiastical History, 1980, 31. 201. 195–206.

²² *Libellus*. 25–26: „Valde enim indecorum est, ut tot monachorum agmina quae nos in Dei seruitio precesserunt, et nobiscum adhuc in vita manent pro una re causa scilicet ad litteram tuendae monastic Regulae, in qua út ipse ait qui eam condidit „non omnis iusticia” tradita est, condemnare velimus, presertim cum ipsi quod secundum

Benedek a saját korában már rendkívül gazdag monasztikus irodalmat, Pachomius (290–346), Szent Ágoston, Cassianus (360–435), Baszileiosz (Bazil, Vazul) (329/330–379) stb. szerzetesi szabályzatait felhasználva alakította ki saját szabályrendszerét, melyet korának, társadalmának igényeihez alkalmazott.²³ Így megteremtette a szerzetesi életmód egy – a sivatagi atyák elképzeléseihez képest mindenképpen – „élhető” változatát. A bencés Regula, bár mai szemmel nézve számos ponton szigorúnak tűnik, saját korában annyira világos, tömör, józan és gyakorlatias szabályokat vonultatott fel, hogy azok a kevésbé állhatatosak számára is betarthatóak voltak. Következetességével és a fegyelem megkövetelésével ugyanakkor alkalmas volt a szerzetesi életmód alapvető céljainak elérésére.²⁴ Benedek Regulája ezért különösen vonzónak bizonyult a szerzetesi életmódot választók körében. Az elkövetkező évszázadokban példátlan népszerűsége tett szert, mi több, a nyugati szerzetesség alapkövévé, legmeghatározóbb pillérévé, egyenesen megkérdőjelezhetetlenné vált. A Regula népszerűsége és évszázadokon át vitathatatlan tekintélye ismeretében meglepő, hogy a *Libellus* megengedhetőnek tartja a bencés Regula többféle értelmezését, s néhány esetben a benne foglalt szabályoktól való eltérést.

A *Libellus* szerzője művében olyan jelenségekre reagál, amelyeket saját korában maga körül tapasztalt. Éppen ezért annak hangsúlyozása, hogy a bencés Regula különböző értelmezései elfogadhatóak, azt mutatja, hogy a 12. században a nyugati szerzetesek egyes csoportjai más és más módokon követték, tartották be a nyugati szerzetesség alapvető szerzetesi szabályzatát.²⁵ Az alábbi néhány példa ennek igazolásául szolgálhat.

Regulam se observaturos esse voverunt, cum interrogantur super hoc bene se observare respondeant et confidunt. (...) Nulli enim derogare volo, quem scio etiam si diversa ab alterius intellectu sentiat, quod diversa a fide christiana non teneat. Quod si inter se ipsi monachi de regula contendunt, et dicat alter alteri quia laborare in agro debet, et talia indumenta qualia in regula prescripta sunt habere, et illis vel illis epulis secundum regulam uti, intellegat qui hoc dicit et credat si quid a sapientibus aliter quam ipse intelligit visum est, non frustra sed sapienter esse actum, ut vel multorum infirmitas revelaretur, vel illorum qui se exemplo talium monachorum salvare cupiebat imbecillitas non terroreretur. (...) sed ostendere cupio, quia licet diverse vivant, tamen ab uno principio ad unum finem Christum utrique suspirant.”

²³ Szent Benedek Regulájának, illetve a Regula nyugati kereszténységben betöltött szerepének alaposabb megértéséhez lásd: VANYÓ, László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. Bp., Szent István Társulat, 1988. 547–563; *Ókeresztény írók lexikona*. Bp., Szent István Társulat, 2004. 100–101; BROWN, Peter: *Az európai kereszténység kialakulása*. Atlantisz könyvkiadó, Bp., 1999. Ford. Pálosfalvi Tamás. 142 és 148–149.; KING, Peter: *A monachizmus Nyugaton. A monasztikus szerzetesség története a Latin Egyházban*. Bp., Szent István Társulat, 2007. Ford. Balássy András. 83–104; SÖVEGES, Dávid: *Magyarázatok Szent Benedek Regulájához*. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1996; DUNN, Marilyn: *Mastering Benedict: monastic rules and their authors in the early medieval West*. In *English Historical Review*, 1990, 7/1. 567–594.

²⁴ A bencés regula népszerűségének okáról lásd: DUBY, Georges: *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980–1420*. Gondolat, Bp., 1984. Ford. Albert Sándor, Fázsy Anikó. 67. „Evilági helyzetéből fakad az a mértéktartó szellem, amely áthatja Szent Benedek reguláit; az egyensúly szándéka, a mérséklet, a mértéktartás jó érzéke, az egyszerű bölcsesség révén lett naggyá Nyugaton ez az »egész kicsi, kezdőknek való rend.«”

²⁵ HASELDINE, Julian: *Friendship and Rivalry: The Role of Amicitia in Twelfth-Century Monastic Relations*. *Journal of Ecclesiastical History*, 1993, 44: 3. 390–414. 390. A tanulmány szerzője alátámasztja azt a

Az 1098-ban megalakult ciszterci közösség alapvető célkitűzésének tartotta, hogy ellensúlyozza a clunyi kongregáció egyre fényűzőbb életmódját, illetve, hogy visszaállítsa a szerzetesi életmód hajdani tisztaságát. A megreformálni kívánt Cluny rendházai sok tekintetben nem követték a Regula elveit, illetve lazán kezelték azokat.²⁶ Azt hihetnénk, hogy ezzel szemben a ciszterci rend, amelyik egyik legfontosabb alapelvének tartotta a bencés Regula betű szerinti betartását, semmilyen módon nem tért el attól. Ez azonban közel sem igaz. A ciszterciek ugyanis csak akkor engedelmeskedtek a Regulának, amikor, illetve amely ponton az a saját törekvésüket testesítette meg. Így például a kétkezi munka eredményesebb végzése érdekében kiépítették a „világi testvérek” (conversi) rendszerét, holott ilyen csoportról szó sem esik a bencés Regulában. Eltértek továbbá Szent Benedek szabályzatának két fontos szempontjától: a fiúk kiképzésre történő felvételétől, és attól a szervezeti rendszertől, amely szerint minden rendházat egy független apát kormányoz, a püspök felügyeletével.²⁷ Mindezek akár a bencés Regula továbbfejlesztésének is tekinthetőek, mindazonáltal kétségtelen, hogy a ciszterciek nem követték minden ízében a nyugati szerzetesség alapvető szabályzatát.²⁸

A *Libellus* szerzője rávilágít a bencés Regula sokféle értelmezésének problémájára, ám ami igazán figyelemreméltó, hogy R. elfogadja ezt a jelenséget, és megengedi a Regula többféle értelmezését. Sőt, mindezt rendkívül érdekes, már-már furfangos módon teszi meg. Ugyanis állítását alátámasztandó, érdekes megoldással él,²⁹ a bencés Regula utolsó, 73. fejezetének címét idézi: *De hoc quod non omnis iustitiae ob servatio in hac sit regula constituta*.³⁰ Benedek ezzel a középkori szerzőknél gyakori fordulattal zárja szabályzatát, eleget téve ezzel a Regulája 7. fejezetében megfogalmazott alázatosság követelményének is.³¹ A 73. fejezetben Benedek kimondja, hogy Regulája korántsem tökéletes, csak kezdetnek írt, és igen

megállapításomat, miszerint Szent Benedek és Szent Ágoston Reguláját a korszakban többféleképpen értelmezték.

²⁶ DUBY: *A katedrálisok kora*. 67: „Cluny a bencés regulát követte, de a maga módján értelmezve.(...) Szent Benedek úgy képzelte, hogy a szerzetesek két kezükkel keresik majd meg a kenyérüket, szántani fognak földjeiken és aratni. Azért, hogy bűnbocsánatot tartsanak (sic!), és mert a tétlenség a kísértések melegágya. Clunyben azok a nemesi előítéletek diadalmaskodtak, amelyek nem tartották illőnek, hogy szabad ember kétkezi munkát végezzen, parasztok módjára; büntetésnek tartották a fizikai munkát, bepiszkolódásnak, méltatlan tevékenységnek, melyet Isten a rabszolgáknak szánt, hisz ezért teremtette őket.”

²⁷ MORRIS: *Individualism in Twelfth-Century Religion*. 201.

²⁸ Ezzel kapcsolatban lásd még: KING: *A monachizmus Nyugaton*. 193–194.

²⁹ *Libellus*. 24: „Valde enim indecorum est, ut tot monachorum agmina quae nos in Dei seruitio precesserunt, et nobiscum adhuc in vita manent pro una re causa scilicet ad litteram tuendae monasticae Regulae, in qua ut ipse ait qui eam condidit „non omnis iusticia” tradita est, condemnare velimus, presertim cum ipsi quod secundum Regulam se observaturos esse voverunt, cum interrogantur super hoc bene se observare respondeant et confidant.”

³⁰ „A Regula nem foglalja magában a tökéletesség minden szabályát.” *Szent Benedek Regulája*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1995. cap.73. 135–136.

³¹ *Uo.*: 7.

csekély.³² „Aki egyébként a szerzetesélet tökéletességére igyekszik, annak számára ott vannak a szent atyák tanításai, és azok megtartása elvezeti az embert a tökéletesség magasságára. Valóban, az isteni tekintélyű Ó- és Újszövetségnek melyik lapja vagy melyik mondása nem a legbiztosabb irányítója az emberi életnek? Vagy a katolikus szentatyák melyik könyve nem hangoztatja azt, mint juthatunk el egyenes úton a Teremtőnkhez? Hasonlóképpen az »Atyák Beszélgetései«, »A Szerzetesi Rendtartások«, továbbá az »Atyák Élete« és Szent Baszileiosz atyánknak Regulája, mi egyebek, ha nem helyesen élő és engedelmes szerzeteseknek szóló eszközök az erények gyakorlására? Nekünk azonban, lustáknak, tökéletleneknek és hanyagoknak, ok a pirulásra és szégyenkezésre.»³³

R. kanonok a bencés Regula 73. fejezetét idézve úgy véli, helytelen lenne elítélni szerzeteseket amiatt, hogy nem ragaszkodnak betű szerint a bencés Regulához, hiszen Szent Benedek maga is azt mondta róla, hogy az nem foglalja magában a tökéletesség minden szabályát. Mivel a középkori szerzőknél az ilyenfajta alázatossági fordulat egyáltalán nem volt ritka, könnyen lehet tehát, hogy az említett 73. fejezetet pusztán formalitásként kell értelmeznünk. Ám ugyanígy lehetséges, hogy Szent Benedek valóban csekélynek tartotta szabályzatát, és csak a tökéletességhez vezető út első állomását kívánta azzal kikövezni szerzeteseinek. Ennek megfelelően azt is elvárta tőlük, hogy a szigorúbb életmódra törekedjenek.³⁴

Érdekes itt megvizsgálni mindkét lehetőséget a *Libellus* szempontjából! Ha Benedek pusztán alázatossági gesztusnak szánta regulája 73. fejezetét, az nem jelenti azt, hogy valóban teret engedett volna a szabályzata különböző értelmezéseinek, vagy az attól való eltéréseknek. Ebben az esetben a *Libellus* próbálkozása, amellyel ezt a pusztán formális fejezetet használja saját érveléséhez, voltaképpen ingatag alapokon nyugszik. Ha viszont Benedek valóban nem tökéletesnek, hanem „csekélynek”, „kezdetlegesnek” tartotta Reguláját, és ezt akarta kifejezni a zárófejezettel, akkor a *Libellus* Regulaértelmezése még érdekesebb: mivel saját szabályzatáról maga Szent Benedek jelentette ki, hogy nem tökéletes, el lehet térni tőle. Pontosabban, bár a szerző csodálja azokat, akik betű szerint megtartják a Regulát, azok, akik ennél gyengébbnek bizonyulnak, és nem így tesznek, nem ítélték el. A Regula a gyengébbek igényeihez igazítható, alkalmazható. Ez az érvelés látszólag helyénvaló és logikus, a Regula 73. fejezetének egészét vizsgálva azonban ennek az ellenkezője derül ki.

³² A Regula 73. fejezetével kapcsolatban lásd: SÖVEGES, Dávid: *Magyarázatok Szent Benedek Regulájához*. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1996. 277.

³³ *Szent Benedek regulája*, cap. 73.

³⁴ KING: *A monachismus Nyugaton*. 103–104. A szerző itt hasonló következtetésekre jut Benedek lehetséges elképzeléseit illetően.

Benedek „kezdetnek írt, igen csekély reguláról” beszél, és a következőket mondja: „Megírtuk tehát ezt a Regulát, hogy azáltal, hogy ezt megtartjuk a monostorokban, megmutassuk, hogy legalább némiképp meg van bennünk az erkölcsös életmód és a szerzetesélet kezdete. Aki egyébként a szerzetesélet tökéletességére igyekszik, annak számára ott vannak a szent atyák tanításai, és azok megtartása elvezeti az embert a tökéletesség magasságára.” Ha tehát Szent Benedek valóban tökéletlennek tartotta szabályzatát, azért gondolta így, mert nem elegendő azoknak, akik a szerzetesi élet tökéletességét akarják elérni. A Regula csak a kezdet, az első lépés a tökéletesség felé.³⁵ Szent Benedek szerint tehát el lehet térni a Regulától, de csakis a szigorúbb, tökéletesebb irányba. Nehezen elképzelhető, hogy Benedek elfogadhatónak tartotta volna, hogy Reguláját a gyengébbek igényeihez igazítsák. Ellenkezőleg: a Regula megtartása az alap, amely nélkül el sem lehet indulni a szerzetesi életmód felé. A *Libellus* azonban mégis ezt állítja, ráadásul a bencés Regula 73. fejezetcímének kiragadásával úgy állítja be, mintha maga Szent Benedek is teret adott volna Regulája lazább követésének.

A *Libellus* szerzője tehát, ha nem is forgatja ki Szent Benedek gondolatait a Regula tökéletlenségéről, meglepően értelmezi azokat. Szándéka az egyházi rendek, életmódok különbözőségének elfogadtatása, és úgy tűnik, ennek érdekében a *Libellus* szerzője kiemeli a bencés Regula egy fejezetét, és kétségtelenül kissé módosítva értelmezi. Ez igen szembeötlő, ám az igazán érdekes kérdés nem az, hogy miért teszi ezt R. – hiszen célja egyértelmű: az elfogadó álláspont képviselése –, sokkal inkább a következő: Miért *teheti* ezt meg? Hogyan, miért lehet, és mit mutat az, hogy egy 12. századi kanonok ennyire „lazán” értelmezi azt a szabályrendszert, amelyet évszázadok óta követett mindenki, aki a latin kereszténységben szerzetesi pályára lépett, és amely egyike azoknak a tekintélyeknek, amelyek a nyugati keresztény gondolkodást döntő módon meghatározták? Hogyan, mivel magyarázható R. szemlélete?

Ennek megértéséhez elsőként egy sajátos jelenséget, az ún. 12. századi „individualizmus” fogalmát vizsgálom meg.

³⁵ BROWN: *Az európai kereszténység*. 148.

A *Libellus* és az „individualizmus”

A 12. századi „individualizmussal” több történész is foglalkozott a 20. században.³⁶ Ahogy azt Aron Gurevics (1924–2006) orosz középkortudós *Individuum a középkorban* című művében leszögezi, az emberi individuum problémája a modern történettudománynak életbevágóan fontos kérdés, „amely az embert valamennyi megjelenési formájában, azaz mint történetileg konkrét és a történelem menetében változó társadalmi lényt vizsgálja.” Gurevics szerint „a történészek megannyi kutatást végeztek a társadalom gazdasági, szociális és politikai összefüggéseiről, ám a társadalmi struktúra »atomját«, az embert még kevésbé ismerjük; mintha elnyelnék őt a különféle struktúrák.”³⁷ A középkori „individualizmus” problémáját illetően a történettudomány korántsem jutott még nyugvópontra. Ahogy arra Gurevics rámutat, „a probléma átfogó és összehangolt kutatásához még sok időre van szükség, sőt attól tartok, erre csak a távoli jövőben kerülhet sor.”³⁸ Gondolatmenetem szempontjából mindazonáltal fontos, hogy az általam elemzett forrás, a *Libellus* szemszögéből is megvizsgáljam a 12. századi „individualizmus” kérdéskörét.

A *Libellus* és az „individualizmus” összekapcsolása előtt szükséges röviden bemutatni a téma kutatástörténetét. A korszakkal foglalkozó történészek körében korántsem tapasztalható egyetértés a 12. századi individuum-értelmezés mibenlétét illetően. Colin Morris *Az individuum felfedezése. 1050–1200* című művében³⁹ teológusok, misztikusok, trubadúrok és krónikaírók munkásságát vizsgálta, ezek segítségével pedig elsősorban az individualizálódás ama folyamatának szentelt figyelmet, amelyben a személyiség pszichológiai értelemben kiemelkedett a közösségből. Szerinte az Istenhez, valamint az embertársakhoz fűződő viszonyokban a személyes törekvések egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Ezzel szemben Caroline Walker Bynum amerikai történész – egyházi-kolostori közösségek vizsgálatán keresztül – sokkal inkább azoknak a csoportoknak az elemzésével foglalkozik, amelyekhez az individuumok tartoztak.⁴⁰ Morrishoz hasonlóan Bynum is a 11.

³⁶ A 12. századi „individualizmus” megértéséhez nagy segítséget jelentettek az alábbi művek: BYNUM, Caroline Walker: *Did the Twelfth Century Discover the Individual?* The Journal of Ecclesiastical History, 1980, 31. 1–17; MORRIS, Colin: *Individualism in Twelfth-Century Religion. Some Further Reflections.* The Journal of Ecclesiastical History, 1980, 31. 195–206. Lásd ezen kívül: BENTON, John: *Consciousness of Self and Perceptions of Individuality.* In Renaissance and Renewal in the Twelfth Century. Ed. Benson, L. Robert, Constable, Giles and Lanham, D. Carol. University of Toronto Press, Toronto, 1991 (First ed. Harvard University Press, 1982). 262–295.; GUREVICS, Aron: *Az individuum a középkorban.* Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2003. Ford. Vári Erzsébet.

³⁷ GUREVICS: *Az individuum a középkorban.* 10.

³⁸ Uo.:12.

³⁹ MORRIS, Colin: *The Discovery of the Individual. 1050–1200.* Harper and Row, New York, Evanstown, San Francisco, London, 1972.

⁴⁰ BYNUM: *Did the Twelfth Century.* 1–17.

és a 12. században kifejlődő folyamatokról beszél, ám az előbbivel szemben nem mulasztja el annak hangsúlyozását, hogy a korszak új vallásos közösségek, csoportok „fölfedezésének” a korszaka is, amelyek új szabályokat, új öndefiníciókat fogalmaztak meg. Az egyénnek maga meghatározásához szüksége volt saját maga elhelyezésére egy adott rendben, közösségben. A korszakban így a csoporthoz tartozásra, valamint különböző szerepek betöltésére irányuló öntudatos érdeklődés figyelhető meg. A belső indítékok kutatása a csoporthoz tartozás érzésével kapcsolódott össze. Ennek megfelelően a 12. század az egyén saját személyisége mellett a másik ember iránt is érdeklődést mutatott. Bynum ehhez kapcsolódóan még egy fontos állítást hangsúlyoz: a korszak „individualizmusának” éppen a csoportok szabtak határt, azok ugyanis modelleken és példákön keresztül definiálták magukat. Krisztus, az apostolok, az egyházatyák, a szentek példájának követése lebegett minden egyházi rend előtt. Az individuum kibontakozásának Bynum szerint tehát határt szabott az, hogy az ember önmagát már létező formákhoz igazítva próbálta meghatározni.

Bynum odáig megy, hogy az „individualizmus” használatának 12. századra vonatkozó érvényességét is megkérdőjelezi, hiszen a fogalom mai értelmében csak később fejlődött ki. Úgy vélem azonban, célszerű, ha jelen írásomban megmaradok a fogalom használatánál, azzal a kitételrel, hogy idézőjelben használom.

A fentiekből kiindulva megállapítható, ahogy ezt Gurevics is teszi, hogy a korszak „individualizmusát” illetően a történetírás alapvetően két irányzatra oszlik.⁴¹ Az orosz történész úgy véli továbbá, hogy még egy alapvető különbség van a két megközelítésmód között. Morris megközelítése a jelenhez kötődik, ennek az irányzatnak a képviselői a modern ember körvonalait keresik a középkor individuumában, ezzel szemben Bynum vonala az „individualizmust” a korabeli társadalmi és kulturális viszonyokba ágyazottan vizsgálja. Gurevics egyébként maga is az utóbbi irányvonallal ért egyet, hangsúlyozza, hogy „a jelen vitathatatlanul bizonyos problémák elé állítja a történetírt, ezeket a problémákat azonban nem úgy kell megoldania, hogy a jelen és a régmúlt közti folyamatos kapcsolatban helyezi el őket.”⁴² Jellegénél fogva a *Libellus* elsősorban a Bynum-féle vonalhoz kapcsolódik, éppen ezért írásom az ő gondolatain alapul.

Úgy vélem, a 12. századi „individualizmus” és az egyházi sokszínűség egymással összefüggő jelenségek. Arra a kérdésre, a sokszínűség következménye-e az „individualizmus”, avagy éppen fordítva, nem adható megnyugtató válasz, ám bizonyos, hogy ez a két jelenség

⁴¹ GUREVICS: *Az individuum a középkorban*. 21–22.

⁴² Uo.: 18–19.

összefügg. Akár úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az egyházi sokszínűség kifejlődésével párhuzamosan, annak eszmetörténeti háttérében bontakozik ki a 12. század „individualizmusa”. A 12. századi egyházi sokszínűség ugyanis, ahogy már említettem, azt jelenti, hogy a korábbi évszázadokhoz képest jóval többféle egyházi csoport, rend, hivatás, életmód létezett egymás mellett. Ám nem egyszerűen erről van szó. A különböző életformákat követő keresztény közösségek megsokasodását ugyanis egy általánosabb válság idézte elő: az új szerzetesi, papi, remetei közösségeket a fennálló keresztény struktúra megváltoztatásának, megreformálásának vágya vezérelte. A régi bencés közösségekre ugyancsak hatottak a reformmozgalmak, annak érdekében, hogy fennmaradjon, a bencés struktúra is változtatott addigi életmódján. A 11. században meginduló egyházi reformáramlat bizonyos értelemben nem érte el a célját. Kicsit leegyszerűsítve egy „reform”, mint olyan, két részből áll: valamilyen korábbi struktúra éles megtámadását, majd annak egy új renddel való felváltását foglalja magában. A 12. században az egyházi reformáramlat csak az első részt tudta megvalósítani. Kétségtelen például, hogy a ciszterci rend élesen bírálta az elvilágiasodott bencés közösségeket, és létrejöttének alapját a bencés rendszer megreformálásának szándéka jelentette. Szó sincs azonban arról, hogy akár ők, akár mások helyettesíteni tudták volna a bencés monasztikus rendszert. Mindössze alternatív életformák képviselőiként jelentek meg. A szigorúbb életmódra vágyó kanonokcsoportok mellett ugyanilyen módon megmaradtak a korábbi papi közösségek. A 12. században számos ilyen „alternatíva” létezett egymás mellett: régi és új rendek, különböző szerzetesi közösségek, remeték, kanonokok. Ha nem is beszélhetünk tehát a kereszténységen belüli „káoszlól”, kétségtelen, hogy a korábbi, viszonylag strukturált világrendet egy ahhoz képest – legalábbis egy ideig – strukturálatlan, zavarosabb, átláthatatlanabb keresztény rendszer váltotta föl.⁴³

Gondoljunk most bele abba, hogyan hathatott ez a világrend az egyénre. Hogyan igazodhatott el a megváltozott keresztény világban például egy olyan személy, aki egyházi pályára kívánt lépni? Az egyén a 11–12. századi nagy horderejű változások következtében minden bizonnyal új kérdéssel, problémával szembesült, amit röviden a következőképpen lehetne megfogalmazni: Melyik egyházi rend, csoport, közösség vezetheti el őt fő céljához, az apostoli életmódhoz, és ezen keresztül az üdvözüléshez?⁴⁴ Ez igen súlyos kérdés volt. Nem túlzás, hogy a választónak olyan döntést kellett meghoznia, amely az egész további életét

⁴³ KNOWLES, David: *From Pachomius to Ignatius: A Study in the Constitutional History of the Religious Orders* (The Sarum Lectures, 1964–5). Clarendon Press, Oxford, 1966. 16.

⁴⁴ „For what was the 'stricter' life? Which was the religiously 'better' order? It is hard to avoid the conclusion that behind the question 'which is the better life?' lay the question: 'which life shall I choose? Have I chosen well?'” BYNUM: *Did the twelfth century*. 7.

befolyásolta. Minden bizonnyal ezen a ponton ragadható meg az egyházi sokszínűség és az „individualizmus” bizonyos formájának megjelenése közötti összhang. Ebben az „életre szóló” döntésben ugyanis az egyén bizonyos fokig magára volt utalva. Arra kényszerült, hogy magába mélyedve, öntudatos módon vizsgálja meg választási lehetőségeit, az egyes egyházi rendeket. A korszak azon munkáit pedig, amelyek arra törekedtek, hogy analizálják, kategorizálják az egyes keresztény közösségeket, vélhetően éppen ez a „kényszer” szülte. A 12. századi egyén így próbált rendet tenni az őt körülvevő, nehezen átlátható, kissé talán zavaros világban. Az általam vizsgált *Libellus* éppen ilyen analizáló, csoportosító szándékkal írt értekezés a 12. századi egyházi állapotokról.

Elkerülhetetlen, hogy itt egy megjegyzést tegyek, utalva ezzel a *Libellus* egy jellegzetességére, amely munkámat ugyan némileg megnehezítette, ugyanakkor érdekesebbé is tette. Le kell szögezmem, hogy a *Libellus*ban nincs olyan individuum, amelyik mélyen magába merülve önelemzést folytatna. Ez megnehezítette feladatomat, hiszen „individualizmusról” beszélni a forrás esetén jellege mellett nem könnyű. Ennek ellenére úgy vélem, a *Libellus* megértése lehetetlen, ha létrejöttét és fő mondanivalóját nem kapcsoljuk össze a 12. századi „individualizmussal”. A forrás szerzője önmagát nem elemzi, embertársait viszont igen, amikor megvizsgálja, és csoportosítja a maga körül látott egyházi rendeket. Az ismeretlen szerző „individualizmusa” csakis a szerző a 12. századi külvilág jelenségeihez, az egyházhoz, annak különböző közösségeihez, valamint embertársaihoz fűződő *viszonyában* manifesztálódik.

A *Libellus* tehát két szempontból mindenképpen jelentős. Egyrészt képet rajzol a 12. századi egyházi sokszínűségről. Különböző egyházi csoportokat vonultat fel, ezzel pedig – Bynum „individualizmus”-értelmezését követve – különböző individuum-típusokat mutat be. Amikor a *Libellus* ismeretlen szerzője remetéről, különböző szerzetesekről és kanonokokról értekezik, valójában egy-egy típusú individuumról beszél. A 12. századi „individualizmus” újfajta megjelenésére tehát már önmagában az is bizonyíték, hogy egy 12. századi kanonok sokféle keresztény csoportról, illetve a sokféle, az adott csoporthoz kötődő embertípusról beszél. Másrészt – ami talán még fontosabb – saját nézőpontjából mutatja be az egyes individuumokat, azokhoz valamilyen módon viszonyul. Fontos tehát annak vizsgálata is, hogy – a 12. századi egyházi sokszínűség és az ezzel összefüggő individuum-típusok egyszerű megmutatása mellett – hogyan, milyen módon viszonyul az „individualizmushoz” a *Libellus* ismeretlen nevű szerzője.

R. maga jelenti ki művének bevezetőjében, hogy a korabeli egyház állapotáról írott értekezéséhez a kiindulópontot a különböző csoportok, rendek megjelenése és azok sokasodása jelentette. Szándéka annak megmutatása, hogy a különbözőség mögött Isten akarata rejlik, akinek ezzel (is) célja van.⁴⁵ Éppen ezért az egyházi rendek életmódja közötti különbözőséget el kell fogadni. A dolgozat fő kérdése, a *Libellus* elfogadó magatartása azonnal érthetőbbé válik, ha a 12. században meghatározó eszmeáramlattal, az „individualizmussal” kapcsoljuk össze. R. megengedő álláspontja nem valami elszigetelt jelenség, éppen ellenkezőleg, a 12. században kibontakozó eszmeáramlat szellemiségébe illeszkedik.

A sokszínűséghez tehát megengedően viszonyul a *Libellus* szerzője. Ám megengedő hangvételt megragadhatjuk ennél kevésbé általános szinten is. Az egyes egyházi csoportok tárgyalásakor ugyanis olyan konkrét kérdéseket, problémákat is taglal, amelyek a korszakban megosztották a keresztény egyházat. Ahogy azt az alábbi példák megmutatják, a szerző az ilyen konkrétumok kapcsán is rendkívül, olykor egyenesen megdöbbentő mértékben elfogadó.

Jó példa erre a már említett bencés Regula-értelmezés, amely a *Libellus* második fejezetében kerül elő. Röviden összefoglalva, a *Libellus* megengedi Szent Benedek korábban megkérdőjelezhetetlennek, a szerzetesi élet alapkövének tartott szabályzatának különféle értelmezéseit. Sőt, arra is utalást tesz, hogy – mivel Benedek maga sem tartotta tökéletesnek Reguláját – attól akár el is lehet térni, mi több, a Regula parancsai „lazábban” is követhetők. A *Libellus* szerzője tehát egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy korábban a bencés Regulát bizony többféleképpen értelmezik, másrészt leírja erről saját véleményét. Ez utóbbi pedig elfogadó. Nem lát problémát abban, ha a Regulát az egyes szerzetesi közösségek más módokon tartják be, legyen az a szabályzat szigorúbb, vagy lazább követése. Rávilágít tehát arra, hogy az „individualizmus” 12. századi megjelenése a monaszticizmus egy igen meghatározó tekintélyéhez való viszonyulásban is változást okozott: már nem egységes az egyes szerzetesi közösségek Regulához való viszonya! Ugyanakkor a *Libellus* ezt megengedi, ezzel pedig – akarva-akaratlanul – az „individualizmus” megszilárdulása mellett foglal állást.

Hasonlóan jó példa, amit R. a böjtölés szigorúságának kérdéséről mond. Azt kívánja, hogy a szerzetesek, kanonokok és klerikusok böjtöljenek ugyan többet, mint az átlagos keresztények, ugyanakkor kimondja, hogy olykor, különösen ünnepnapokon, egyenek és

⁴⁵ *Libellus*. 3: „Cum ab initio surgentis aecclisiae diversi servorum Dei profectus, diversique extiterint professionum status, et maxime nostris temporibus diversa monachorum canonicorumque surgat institutio in habitu vel cultu, ostendum est Deo auxiliante, quae in talibus Dei servis differentia, quae intentionis sit in diversis professionibus forma. Ad demonstrandum ergo quod istae diversitates professionum Deo placet accingor (...)”

igyanak bátran. Nem bírálja azokat, akik fanatikusan böjtölnek, de elő kívánja mozdítani az egyetemes egyház békéjét.⁴⁶ Ismét látható: a *Libellus* felvet egy általa megfigyelt problémát, és ahhoz megengedően viszonyul.

A forrás más pontján is megmutatkozik, hogy a *Libellus* szerzője egyértelműen tiszteli azokat, akik fanatikus szigorúsággal élik életüket, ám megengedő a gyengékkel szemben. A legszigorúbb, a társadalomtól elvonultan élő kanonokokról írott fejezetben az ilyen papokat Keresztelő Szent Jánoshoz hasonlítja, aki teveszörbe öltözött, bőrvet viselt és vadmézet evett. A *Libellus* nagyra tartja életmódjuk szigorúságát és szerénységét, ugyanakkor kimondja, hogy mindenben mértéket kell tartani.⁴⁷ Ezzel nyilván – anélkül, hogy elítélné a szigorúan élő kanonokokat – el kívánja fogadni a „gyengébbek” életmódját is.

Egy másik jó példa a legelső, a remetéről szóló fejezet végén található. R. itt is arról értekezik, hogy az egyes életformák közötti különbségek nem károsak, nem kell felszámolni azokat, ugyanis mindegyik létjogosult, és mindegyik út Isten felé vezet. Ennek megfelelően azok a remeték sem elítélendőek, akik az egyes szabályoknak, elvárásoknak nem, vagy csak lazábban felelnek meg. Ugyanis mindenkinek annyit és olyan mértékben kell teljesíteni, amennyi az erejéből futja. Különösen érdekes, hogy ezen a ponton a *Libellus* az elméleti fejtegetésből kiindulva egy egészen gyakorlati jellegű kérdésre tér át, ez pedig a következő: elítélhető-e valaki, aki csatlakozik egy közösséghez, majd, ráébredve, hogy az adott közösség nem neki való, egy másikba lép át. R. véleménye az, hogy senkit sem szabad elítélni ezért.⁴⁸ Egy keresztény közösség tagjának átlépése egy másik rendbe problémát jelentett az egyházon belül, hiszen az ilyen esetekből viták adódhattak, amelyek veszélybe sodorhatták az adott közösség stabilitását, valamint elveinek érvényességét. A *Libellus* szerzője ennek ellenére is megengedő a kérdésben: nem helyteleníti az átlépést, sőt, azt is megengedi, hogy valaki lazább elvek szerint folytassa életét.⁴⁹

⁴⁶ *Libellus*. 30: „Volo autem omnes monachos et canonicos sive clericos plus jejunare et abstinare, quam plebeios christianos, dignum est enim, sed volo etiam supradictos viros communis gaudii christianorum in cibo et potu quantum uniuscuiusque regula patitur (...) Nec hoc dico, quasi reprehensor eorum qui perfectae student abstinentiae, sed volo esse consultum paci et laetitiae universalis aecclesiae.”

⁴⁷ *Libellus*, 60: „Habent etiam in victu et vestitu tantam austeritatem, ut Iohannem Baptistam imitari videantur, quoniam natus de sacerdotali stirpe consortia secularium fugiebat, et „pilis cameli zonaque pellicea” vestiebatur, „et mel silvestre” comedebat. (...) Laudo professionis huius magnitatem, predico erga corpus austeritatem, amo tantam eorum humilitatem, sed modum in omnibus tenendum esse pronuntio.”

⁴⁸ *Libellus*. 14: „Si autem aliquando contigerit ut aliquis hanc institutionem aggressus non multum sibi utilem esse perspexerit, si aliam contingat, nisi forte priorem illam institutionem se observaturum voverit, cum et arboris plantam in uno loco infructuosam et inutilem manere videamus, quae mote de loco crescit et frondescit, et fructus in altum attollit.”

⁴⁹ HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 403–404, és 406: A szerző kitér a szerzetesi közösségek között felmerülő lehetséges konfliktusforrásokra, amelyek közül az egyik éppen egy szerzetes átlépése egy másik közösségbe. Haseldine leszögezi, hogy a *Transitus* csak akkor volt megengedett, ha a váltani szándékozó szerzetes szigorúbb életformát vett fel. Ugyanezt Giles Constable is megállapítja: CONSTABLE, Giles: *Religious Communities*,

A második, a társadalomhoz közel élő szerzetesekről írt fejezetben a *Libellus* ismét egy olyan jelenséget mutat be, amelyet illetően az egyházban nem volt egyetértés. Az olyan városokban, falvakban élő szerzetesekről beszél, akik – nyilván lakóhelyükből és életmódjukból adódóan – különböző világi ügyekbe bonyolódtak bele. Döntéseket hoznak perekben, jobbágyokat birtokolnak, ítéleznek, uralkodnak, földet bérelnek, azokból anyagi hasznot húznak. Mindezek olyan ügyek, amelyekről R. maga jelenti ki, hogy nehezen egyeztethetőek össze a szerzetesi életformával.⁵⁰ Nem véltetlen, hogy éppen ebben a fejezetben merül föl ez a probléma: a társadalomhoz közel élő szerzetesi közösségek (akárcsak a clunyi kongregáció tagjai) voltak a korszakban azok, akiket a reformszerzetesek (pl. a ciszterciek) oldaláról komoly kritika ért, éppen a túlzottan világias életmódjuk miatt. Úgy tűnik azonban, hogy a *Libellus* nem osztja ezt a kritikát, ellenkezőleg: megvédi a világi ügyekbe belebonyolódott szerzeteseket azzal az indoklással, hogy azok nem önös érdekből vagy kapzsiságból vállalnak magukra ilyen feladatokat, hanem mások érdekében. Szolgákat is azért birtokolnak, hogy megvédjék őket, hiszen számos jobbágy menekült el kegyetlen urától, és keresett menedéket az egyházban.⁵¹ Anélkül tehát, hogy elítélné a szigorúbb, a világtól elvonult szerzeteseket – hiszen a következő, róluk szóló fejezetben igen nagy tisztelettel beszél róluk –, megvédi az olyan monasztikus közösségeket, akik a században igen nagy kritikának voltak kitéve.

Milyen következtetés vonható le a fenti példákából? Az mindenképpen látszik, hogy a *Libellus* igen megengedő az egyházat megosztó kérdéseket illetően. Mit jelent azonban ez pontosan az „individualizmus” szempontjából? A *Libellus* megírásának fő célja egyértelműen a szerző elfogadó álláspontjának kifejezése volt. *Véleményem szerint ezt a nézőpontot a korszak „individualizmusa” ihlette.* Úgy vélem, a *Libellus* szerzőjére akkor, amikor eltöprengett a 12. századi egyházi, valamint a konkrét kérdésekben megmutatkozó sokszínűsége, a korszakban

1024–1215. The New Cambridge Medieval History IV. c. 1024–1198 Part I. Ed. Luscombe David and Riley-Smith Jonathan. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 10. fejt. 335–367. 350–351. és *The diversity of religious life and acceptance of social pluralism in the twelfth century*. In *History, Society and the Churches. Essays in honour of Owen Chadwick*. Ed. Beales Derek and Best Geoffrey. Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 29–47. 37. Érdekes, hogy R. ennek ellenére a kevésbé szigorú szokásokra való áttérést sem helyteleníti.

⁵⁰ *Libellus*. 36: „Ad postremum vero ne illud omittam, quod ipsi monachi qui in urbibus et vicis morantur, secularia sepius tractare videntur, forensia iudicia decernunt, servos habent et ancillas capitales, iudicant, regunt, tuentur, filios servorum servos futuros nutriunt, terras hospitales habent, ad censum dant, redditus inde sperant, et exigunt, causas singulorum veluti iudices seculares audiunt, leges suis terris et hominibus imponunt, quae omnia secularia et minus religiosa ess videntur.”

⁵¹ Uo.: „De talibus tamen dicam quod sentio. Non hoc credo ab eis inventum esse propter cupiditatem, sed propter servorum et hospitum utilitatem. Nam videmus multos feroces dominos fugientes sub dominio ecclesiarum confugere, in quibus tuendis et defensandis non cupiditas ulla, sed misericordia est maxima.”

kibontakozó, „individualizmusnak” nevezhető eszmeáramlat hatott. Hiszen akkor, amikor a sokféle csoporttal, és a megosztó kérdésekkel foglalkozik, valójában az „individualizmussal is foglalkozik. Ennek során pedig az is kiderül, hogy viszonya a megosztott egyházhoz bizonyos értelemben rendkívül individualista, hiszen rendkívül megengedő! Világnézetével a *Libellus* ismeretlen kanonokja elfogadja, hogy a keresztény egyház immáron megváltozott, sokszínűbb, „individualistább” lett. Megengedi, hogy a kereszténység nagy tekintélyeit többféleképpen értelmezzék, hogy ki-ki a maga igénye szerint bőjtöljön, hogy átléphessen egyik rendből a másikba. A *Libellust* tehát az „individualizmus” ihlette, ám ugyanúgy igaz, hogy a *Libellus* elfogadó világnézete az „individualizmus” kifejlődését segítette elő.⁵²

A *Libellus* tehát összesen hét egyházi csoportot mutat be. Elemzési módszere pedig megfelel annak, amit Bynum állít a 12. századi „individualizmus” megjelenéséről: az egyes rendekhez különböző modelleket, példákat társít a keresztény múltból. A különböző egyházi közösségeket minden fejezetben megfelelteti először egy az Ószövetségből vett alaknak, közösségnek, jelenségnek. Majd Jézus életéből vett eseményeket, jellemzőket társít az adott csoporthoz. A remetékhez Ábelt, a szerzetesi típusokhoz ószövetségi prófétai csoportokat, a kanonokcsoportokhoz a Számok Könyvében megjelenő leviták csoportjait kapcsolja hozzá (kaátiták, gersoniták, meráriták). Krisztus pedig láthatóan mindegyik rendnek megfeleltethető.⁵³ Ez alátámasztja tehát Gurevics azon megjegyzését, amely szerint „nem minták elvetése révén, hanem a már létező formákhoz igazítva kereste és teremtetette meg önmagát az ember.” A *Libellus* szerzője nem önmagát teremti meg így, hanem a „többi embert”. A *Libellus* tehát teret engedett az „individualizmus” kifejlődésének, mindazonáltal határt is szabott annak, hiszen a sokféle egyházi csoport felsorolását, életmódjuk leírását, valamint mindenfajta tevékenységük, akár „hibájuk” elfogadását úgy teszi meg, hogy azokhoz valamilyen mintát, példát társít a keresztény múltból.

„Diversi sed non adversi”

A *Libellus* tehát a 12. századi „individualizmus” lenyomataként is értelmezhető. Ez az eszmeáramlat nyilvánvalóan hatott a *Libellus* szerzőjére, mert a 12. századi egyházi sokszínűséget vizsgálta, és mert ehhez rendkívüli elfogadással viszonyult. Ezen a ponton azonban egy lényeges kérdés vetődik föl: vajon a *Libellus* elfogadó nézőpontja elszigetelt

⁵² Úgy gondolom, hogy egy szigorúbb, konzervatívabb, a sokszínűséget felszámolni akaró gondolkodó műve is lehet az „individualizmus megtestesítője, ám az ilyen *Libellustól* abban különbözik, hogy nem enged teret az „individualizmus” kifejlődésének, mivel nem fogadja el azt. A különbözőséget ugyanis sokan nem fogadták el, például Deutz-i Rupert sem. HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 401.

⁵³ A bibliai párhuzamok teljes felsorolását lásd: *Libellus*. Introduction. xxiii.

jelenség volt a 12. században, vagy megjelent más szerzőknél, más forrásokban is? A kérdésre egyértelmű válasz adható: az egyházban megjelenő különbözőséghez való elfogadó viszonyulás közel sem volt elszigetelt jelenség. Éppen ellenkezőleg: számos szerzőnél felbukkant mi több, egyre népszerűbb lett.⁵⁴ A fentiekben a *Libellus* kapcsán vázolt „individualizmus” és az ezzel összefüggő elfogadó nézőpont éppen attól válik igazán jelentőssé, hogy általában jellemezte a 12. századi szellemiséget. A gondolkodásmód elterjedésének oka nem meglepő: megakadályozta, hogy az egyházon belüli különbözőségek vitákat gerjesszenek, így segített megőrizni a különböző életmódok tekintélyét, érvényességét.⁵⁵

A különbözőséghez való elfogadó viszonyulás egy kézzelfogható keresztény motívumban öltött testet, amelynek meghatározása nem könnyű, ugyanis – tudomásom szerint – a terminológiának sosem született magyar megfelelője. A latin „*diversi sed non adversi*” és ennek angol megfelelője, a „*diversity within unity*” kifejezések alapján a legmegfelelőbbben talán ilyen módokon fordítható: „különbözőség, de nem ellentét”, vagy „változatosság az egyetértésben”. A konkrét kifejezés a 12. században bukkant fel először, pontosabban: 1117-ben használta először Laoni Anselm (1050–1117), egy Liège-i Heribrandnak címzett levélben.⁵⁶ Maga a kifejezés 12. századi újdonság, ám a mögötte rejlő gondolatiság korántsem az, gyökerei a keresztény múltban erednek. Lényegében a következőt jelenti: az egyes regulák, a különböző egyházatyák tanításai, az egyes liturgiák, az egyházi csoportok eltérő szokásai, és mindezek változatos értelmezései eltérőek ugyan, ennek ellenére nem mondanak ellent egymásnak. Éppen ellenkezőleg: összhangba hozhatók, mivel Istenhez különböző utakon keresztül lehet eljutni. A motívum tehát a *Libellus*ban is megjelenő engedékenységet fejezi ki. Gondolatmenetem szempontjából fontos, hogy közelebbről megvizsgáljam ezt a motívumot 12. századi és korábbi példákon keresztül.

A *Libellus*hoz talán legközelebb álló mű Gerhoh von Reichersberg (1092/93–1169) *Liber de aedifico Dei* című értekezése, amelyben a szerző az üdvözülést egy hegy tetejére vezető különféle ösvények sokaságával jellemzi. Megpróbálja lajstromozni és kategorizálni az emberi társadalomban betöltött szerepeket, és megmutatni, hogy ezek külön-külön miért,

⁵⁴ „Alongside this strident competition, however, appeared a new acceptance of variety”. BYNUM: *Did the twelfth century*. 7; „This concept of harmonisation grew in popularity in the twelfth century” (...) HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 391.

⁵⁵ (...) HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 391. A szerző csak a monasztikus rendekről beszél a jelenség kapcsán, én azonban úgy vélem, megállapításai kiterjeszthetők más egyházi közösségekre is.

⁵⁶ CONSTABLE: *The diversity of religious life*. 30; HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 391.

milyen módon „vallásosak”⁵⁷ Ez a mű az előző fejezetben taglalt „individualizmusra” is példa, ezzel összefüggésben a „diversi sed non adversi” motívumát is megjeleníti.

Rokon vonásokat mutat a *Libellus* sajátos csoportosítási formájával – hiszen szerinte az egyházi csoportok közötti különbséget az határozza meg, hogy az adott közösség a társadalomhoz képest milyen távol folytatja életét – és így az említett motívummal is Freisingi Ottó (1112–1158), aki 1146-hoz köthető *Chronica* című művének 7. könyvében különbséget tesz a városokban, erősségekben, falvakban és szántóföldön lakók, és az emberekkel való közösséget megvető visszahúzódók között. Ám Ottó egyik fajtát sem helyezi a másik fölé, és kimondja, hogy „egy szív, egy lélek lakozik bennük.”⁵⁸

A 12. század egyik legnagyobb hatású személyisége, Clairvaux-i Bernát (1090–1153) ciszterci szerzetes is a különbözőség védelmezőjeként lépett fel.⁵⁹

„Az oktalanságnak van egy olyan formája is, amely a hit bölcsességét majdhogynem balgasággá silányította. Miként tudta ez a méreg a Katolikus Egyházat majdnem teljes egészében megfertőzni? Bizony úgy, hogy mindannyian a saját előnyünket keressük benne. Ez pedig ahhoz vezet, hogy irigyek leszünk egymásra, gyűlölködni kezdünk, és igazságtalanságokra ragadtatjuk magunkat, veszekedünk és civakodunk; mindenki saját magát tartja a legjobbnak, rágalmazza a másikat, átkozódik és káromkodik, az erősebbek kíméletlenül elnyomják a gyengébbeket. Mi volna illőbb hozzád, mi lehetne ennél dicséretreméltóbb teljesítmény, mint az, hogy megpróbálj megoldást keresni az oktalanság e legátrozottabb formája ellen. Gondolkodj el azon, hogy nem más ez a nép, mint Krisztus Teste; igen, a hívők tömegei, mind!”⁶⁰

„Ha a kéz egyik ujját elveszed, s a kar fölé helyezed, hogy a fejről lógjon lefelé, akkor nem teszel mást, mint hogy egy szörnyeteget hozol létre. Mert igenis ehhez hasonló dolgot cselekszel akkor, amikor Krisztus testében a tagokat másként rendezed el, mint ahogyan Ő meghatározta, Egyébként pedig talán nem úgy véled, nem Ő alakította ki ezt a rendet, aki »némelyeket apostollá, másokat prófétává, ismét másokat evangélistává, pásztorrá és tanítóvá tett, hogy szolgálatuk betöltésére neveljék a szenteket, hogy felépítsék Krisztus testét. «⁶¹ (...) Nem gondolhatsz lenézően erre az organizmusra csak azért, mert a földön található: mintaképe ugyanis a mennyekből származik.”⁶²

A fenti két idézet megmutatja, hogy Bernát az egyházon belüli különbözőségekhez elfogadóan viszonyul, a konfliktusokat pedig elítéli. A világot alkotó emberek egyes csoportjait Krisztus Testének tagjaiként ábrázolja, és egy felsőbb hatalom által kialakított rendről, organizmusról beszél, amelyben különböző szerepek léteznek, amelyek mind ugyanannak az egésznek a részei. Az oktalan emberiség az, aki az Isten által kialakított

⁵⁷ BYNUM: *Did the Twelfth Century*. 5–6.

⁵⁸ *Freisingi Ottó krónikája*. Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat, Bp., 1912. Ford. Gombos F. Albin, Irsik József, Vajda György. 7. 35. 363.

⁵⁹ CONSTABLE, Giles: „*Cluny, Citeaux, La Chartreuse. San Bernardo e la diversita delle forme di vita religiosa nel XII secolo*”, *Studi su S. Bernardo di Chiaravalle*, Rome 1975, 94: A szerző itt rámutat, hogy Bernát a különbözőség első védelmezői között volt.

⁶⁰ CLAIRVAUX-I, Szent Bernát: *De consideratione. A megfontolásról*. Kairosz Kiadó, Bp., 2005. 114. Ford. Szegedi János.

⁶¹ KÁLDI, György (ford.): *Újszövetségi szentírás a Vulgata szerint*. Második kötet. Szent István- Társulat, Az apostoli szentszék könyvkiadója, Bp., 1928. Szent Pál apostol levele az efezusiakhoz. 4, 11–12. 220.

⁶² CLAIRVAUX-I, Szent Bernát: *De consideratione*. 138–139.

harmónia ellen cselekszik, balga módon a másikat irigyen rágalmazza, és a rendet összezavarja.

Érdeemes itt röviden kitérnem a 12. század egyik nagy egyházi vitájára, amely Clairvaux-i Bernát, Clairvaux apátja, és Petrus Venerabilis (1122–1156), Clunyi akkori apátja között zajlott. A vita közvetlen kiváltó oka az volt, hogy 1125 körül, Bernát unokaöccse, Robert de Châtillon (?–1210), elhagyta Clairvaux-t, és a clunyi kongregációba lépett be. Ez az esemény arra készítette Bernátot, hogy komolyabban támadja Clunyt. Lazasággal, fegyelmezetlenséggel vádolta a kongregációt, mivel a clunyi szerzetesek nem követték minden ízében a bencés Regulát. Petrus Venerabilis pedig farizeusnak és gőgösnek titulálta a cisterci szerzeteseket a Regulához való szigorú ragaszkodásuk miatt, mert Szent Benedek a szerzetesi szabályzatát csak útmutatónak szánta a kezdőknek.⁶³ A két apát vitájának részletesebb taglalására itt nincs módunk, a lényeg azonban a következő: a konfliktus hamar békés véget ért, mivel a különbözőséghez való elfogadó viszonyulás ebben a konkrét helyzetben is megnyilvánult. Mind Clairvaux-i Bernát, mind Petrus Venerabilis a higgadtsága megőrzésére törekedett, egyikük sem akarta saját szerzetesi közösségét a Regula végső és ellentmondást nem tűrő örököseként felléptetni.⁶⁴

A „diversi sed non adversi” motívuma ugyan a 12. században hódított teret, de voltak korábbi gyökerei. Bizonyos, hogy a gondolat felbukkant Szent Ágostonnál és Nagy Szent Gergelynél (540–604). Tekintve, hogy az előbbi szerző a 4–5. században élt, utóbbi pedig az 5–6. században, jó példák arra, hogy a gondolkodásbeli jelenség az ókor végén, és középkor elején, tehát különböző időszakokban bukkan fel.⁶⁵

Először Gergely *Libellus Responsionum* címen ismert válaszlevelét említem, amelyet Canterburyi Szent Ágostonnak (534–604) írt.⁶⁶ Gergely 595-ben bízta meg Ágostont egy angliai misszióval, aki Gallián keresztül el is utazott oda, ám útja során azt tapasztalta, hogy a

⁶³ Lásd írásunk korábbi fejezetét a *Libellus* és a bencés Regula közötti összefüggésekről, ahol rámutattunk, hogy a Regulát a 12. században a különböző szerzetesi csoportok különbözőképpen értelmezték.

⁶⁴ A vita, és általában a szerzetesi konfliktusok elmélyültebb tanulmányozásához lásd: HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 390–414; KNOWLES, David: *Cistercians and Cluniacs: the controversy between St Bernard and Peter the Venerable*. Oxford University Press, Oxford, 1955 és CONSTABLE: *The diversity of religious life*. 36–37.

⁶⁵ Ennél talán még fontosabb, hogy – legalábbis Adamik Tamás szerint – a 6–8. század a latin irodalom szempontjából külön korszakot jelöl. Adamik Ágostont még a korábbi szakaszhoz, a római irodalom korszakához sorolja. Mivel a Római Birodalom az 5. században szűnt meg, a két korszak között – ha időben nem is – erőteljes választóvonal húzódik. Ám úgy tűnik, ennek ellenére a „diversi sed non adversi” motívuma nem tűnt el a gondolkodásból. Lásd: ADAMIK, Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Kalligram, Pozsony, 2009; és *Latin irodalom a kora középkorban (6–8. század). A keresztény Európa születése*. Kalligram, Pozsony, 2014.

⁶⁶ A „diversi sed non adversi” motívuma és Nagy Szent Gergely kapcsolatához nagy segítséget nyújtott az alábbi cikk: MEYVAERT, Paul: „Diversity within Unity, a Gregorian Theme”. *Heythrop Journal*, 1963, 4. 141–162.

galliai liturgia különbözik a rómainál. Ezzel kapcsolatban írt levelet Gergelynek, aki válaszelevelében arra bízta Ágostont, hogy válassza ki minden egyházból az Istennek tetsző elemeket, és ezek keverékéből építse fel az angliai szokásrendszert. Nem helyezi tehát saját, római liturgiáját a többi fölé, inkább a különböző szokások egyenlőségét hangsúlyozza.⁶⁷

Ez a felfogás felbukkan Gergelynél azokban az esetekben is, amikor a lelkipásztorok hatalmáról és feladatáról értekeznek. Gergely rámutat, hogy azoknak, akik tanítják és vezérlik a híveket, meg kell érteniük, hogy az emberek különböznek tulajdonságaikban, lehetőségeikben, képességeikben, hiszen csak így építhetik föl őket egyetlen közös testté. A lelkipásztor *kézikönyve* címen ismert műve jó példa erre, hiszen ebben Gergely teljesen körüljárja a lelkek kormányzóinak feladatát, eközben alkalmazza a „*diversi sed non adversi*” motívumát.

„Aki bölcsen akar szólni, nagyon óvakodjék, nehogy szavaival megbontsa hallgatóinak egységét. (...) Ezért van az, hogy isteni parancsra a csengettyűk mellé gránátalmát illesztenek a pap öltözetére. Mit jelent a gránátalma, ha nem a hit egységét? Ahogy a gránátalma héja több magot burkol be, úgy az Anyaszentegyház hitének egysége védi a benne lévő népeket, akiket különböző érdemek tartanak egybe”⁶⁸

„(...) nem lehet mindenkit egyformán tanítani, mert az emberek nem egyformák. Ami az egyiknek hasznos, a másiknak árt. (...) A tanítóknak tehát a hallgatók igényeinek megfelelően kell alakítaniuk mondanivalójukat úgy, hogy minden ember azt hallja, amire szüksége van, de a beszéd egyúttal a közösség épülését is szolgálja. A hallgatók, akik lelkükkel a prédikátor szavain csüggnének, olyanok, mint a citra húrjai: a muzsikusként mindegyiket másképpen kell pengetnie, ha nem akar fülsiketítő zűrzavart”⁶⁹

Ágoston ránk maradt írásait nem vizsgáltam ilyen részletességgel, mindössze a szakirodalom megállapításaira hagyatkozhatok. Eszerint azonban a motívum visszavezethető Szent Ágostonig, aki *Retractationes* című munkájában hangsúlyozta a különböző tanítások összhangba hozásának szükségességét.⁷⁰

Végezetül a „*diversi sed non adversi*” motívuma, illetve a kereszténységen belüli harmóniára való törekvés visszavezethető egészen a Bibliáig, fellelhető ugyanis Szent Pál írásaiban és János evangéliumában.⁷¹

„Azt mondom ugyanis mindeniteknek a nekem adott kegyelemnél fogva, hogy senki se gondoljon magáról kelleténél többet; hanem józanul gondolkodjék, mindegyik a hit mértéke szerint, amelyet az Isten kiosztott neki. Amint ugyanis egy testben sok testrészünk van, nincs azonban minden testrésznek ugyanaz a rendeltetése, akképen sokan vagyunk egy test Krisztusban; egyenként azonban egymásnak tagjai”⁷²

⁶⁷ Uo.: 142–44.

⁶⁸ Nagy, Szent Gergely: *A lelkipásztor kézikönyve*. Paulus Hungarus és Kairosz Kiadó, Bp., 2004. Ford. Sággy Marianne. 79–80.

⁶⁹ Uo.: 119–120.

⁷⁰ HASELDINE: *Friendship and Rivalry*. 390.

⁷¹ BYNUM: *Did the twelfth century*. 7.

⁷² KÁLDI: *Újszövetségi szentírás*. Második kötet. Szent Pál apostol levele a rómaiakhoz. 12, 3–5. 78.

„Ne nyugtalankodjék szívetek. Higgyetek az Istenben, énbennem is higgyetek. Atyám házában sok lakóhely van. Máskülönben megmondottam volna nektek; mert megyek helyet készíteni számotokra?”⁷³

Összefoglalva tehát: a *Libellus*ban kimutatható, a 12. századi „individualizmussal” összefüggő megengedő szemlélet széles körben elterjedt a században, és hatott az egyházi gondolkodásra. A keresztény gondolkodók elfogadó szemléletük kifejezésére egy a kereszténység kezdetei óta létező motívumot használták fel, tehát a fent taglalt elfogadó álláspont már jóval korábban meglévő magjai csíráztak ki a 12. századi „individualizmus” szellemi áramlatában.

A 12. századi reneszánsz. Összegzés, konklúzió

Írásomban bemutattam az általam vizsgált forrást, a *Libellus de diversis ordinibus et professionibus qui sunt in aecclesiá*t. Célom a *Libellus*ban tapasztalható feltűnő engedékenységet megértése volt. Ennek érdekében felhívtam a figyelmet a forrás egy szembeötlő pontjára, ahol a forrás szerzőjének a bencés Regulához való viszonyáról kapunk képet. Majd megkíséreltem körvonalazni a 12. századi „individualizmus” eszmeáramlata és a *Libellus* kapcsolatát. Vizsgálódásomat röviden kiterjesztettem más szerzők műveire is. Dolgozatom zárásaként mindezt egy olyan folyamat részeként helyezem el, amelynek során gyökeresen átalakult a keresztény Európa. Ez pedig nem más, mint az ún. „12. századi reneszánsz”. A fogalomról Charles Homer Haskins (1870–1937) amerikai történész nyomán 1927 óta beszélünk, a folyamat egészének tárgyalása pedig, amelynek során új kultúra és új gondolkodásmód alakult ki és terjedt el Európában, bőven szétfeszítené írásom kereteit.⁷⁴ Mindazonáltal a *Libellus* része ennek, ugyanis fent taglalt sajátosságai miatt jól illeszkedik a „12. századi reneszánsz” egyik legfontosabb rétegét képező új, tényleges tartalmakat hordozó európai keresztény humanizmus szellemi áramlatába. A *Libellus* és a korszak vizsgálatából ugyanis egyértelmű következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a 12. században

⁷³ KÁLDI: *Újszövetségi szentírás*. Első kötet. 1927. Szent János evangéliuma. 14, 1–2. 378.

⁷⁴ A 12. századi reneszánsz jelenségéről folytatott történészi gondolkodást Charles Homer Haskins műve alapozta meg: HASKINS, Charles Homer: *The renaissance of the twelfth century*. Meridian Books, Cleveland, 1957 (First ed. 1927). Azóta számos munka született a témában, mind a reneszánszot, mind annak egyes elemeit illetően. Ezek közül lásd: SOUTHERN, Richard William: *The Making of the Middle Ages*. Yale University Press, New Haven and London, 1968 (First ed. 1953); BROOKE, Christopher: *The Twelfth Century Renaissance*. Harcourt, Brace & World, New York, 1970; *Renaissance and Renewal in The Twelfth Century*. Ed. Benson, L. Robert, Constable, Giles and Lanham, D. Carol. University of Toronto Press, Toronto, 1991 (First ed. Harvard University Press, 1982); MOORE, Robert Ian: *The formation of a persecuting society. Power and deviance in western Europe, 950-1250*. Blackwell, Oxford, 1987; MOORE: *The first European revolution, c. 970-1215*. Blackwell, Oxford, 2000; MELVE, Leidulf: „The revolt of the medievalists”. *Directions in recent research on the twelfth-century renaissance*. Journal of Medieval History, 2006, 32:3. 231–252; LE GOFF, Jacques: *Európa születése a középkorban*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2008. 107–108. Ford. Sujtó László.

átalakult az egyes ember kereszténységhez való viszonya. Szó sincs arról, hogy az ember elveszítette volna hitét az Isten által elrendezett világban, a kereszténység továbbra is alapvető struktúra maradt. Ám az isteni világrenden belül változás történt. A *Libellus*ban kirajzolódó egyházi sokszínűség, a szerző megengedő, olykor kifejezetten pragmatikus viszonya embertársaihoz, illetve egyes, az egyházat megosztó kérdésekhez mind-mind arra utalnak, hogy a 12. században egy olyan folyamat ment végbe, amelyet a legjobban talán a következőképpen jellemezhetünk: az egyén ébredése. Ahogyan Jacques Le Goff (1924–2014) francia történész megállapítja, „az ember már nem csupán az eredendő bűn súlya alatt görnyedő bűnös, hanem Isten képére teremtett lény is.”⁷⁵ Az egyén, bár nem kérdőjelezte meg Istent, Szent Benedek Reguláját, az egyházatyákat, a hit főbb kérdéseit, mindehhez való viszonya változatosabbá, sokszínűbbé vált. Tekintve pedig, hogy a 12. században egyre több gondolkodó el is fogadta ezt a sokszínűséget, a században a korábbi struktúrákon, mintákon belül ugyan, de az egyes ember mozgásteret, szabadsága kétségtelenül megnőtt.

Dolgozatom címében a „megújuló kereszténység” kifejezés szerepel. A korábbi előzményekből merítő, de ténylegesen a 11. századtól kezdve zajló reformok a kereszténység megújítását célozták. Ez meg is történt, ám nem úgy, ahogy a reformerek eltervezték. A megújuló kereszténység nem a keresztényi élet hajdani tökéletességének helyreállítását, nem is a szigorúság helyreállítását, vagy egy egyházi irányzat kizárólagos győzelmét hozta magával. Sokkal inkább egy olyan világot, amelyben a különböző életformák képviselői egymás mellett léteztek, a kereszténység egyes kérdéseire különböző válaszok születtek, az egyén pedig ezek között szabadon választhatott. A kereszténység tehát valóban megújult: egy humanista, az embernek nagyobb mozgásteret adó, elfogadóbb struktúrává változott.

Kutatásom központi kérdésének, a *Libellus* feltűnő engedékenységének mibenlétét pedig éppen ez az átalakult, megújult kereszténység világítja meg.

⁷⁵ LE GOFF: *Európa születése*. 107.

Bibliográfia

Források

- CLAIRVAUX-I, Szent Bernát: *De consideratione. A megfontolásról*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005. Ford. Szegedi János.
- Freisingi Ottó krónikája*. Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat, Budapest, 1912. Ford. Gombos F. Albin, Irsik József, Vajda György.
- KÁLDI, György (ford.): *Újszövetségi szentírás a Vulgata szerint*. Első kötet. Szent István- Társulat, Az apostoli szentszék könyvkiadója, Budapest, 1927.
- KÁLDI, György (ford.): *Újszövetségi szentírás a Vulgata szerint*. Második kötet. Szent István- Társulat, Az apostoli szentszék könyvkiadója, Budapest, 1928.
- Libellus de diversis ordinibus et professionibus qui sunt in aecclesia*. Edited and translated by CONSTABLE, Giles and SMITH, S. Bernard. Oxford University Press and Clarendon Press, New York, 2003. Repr. 2012 (First ed. 1972.)
- Nagy, Szent Gergely: *A lelkipásztor kézikönyve*. Paulus Hungarus és Kairosz Kiadó, Budapest, 2004. Ford. Sággy Marianne.
- Szent Benedek regulája*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1995.

Szakirodalom

- ADAMIK, Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Kalligram, Pozsony, 2009.
- ADAMIK, Tamás: *Latin irodalom a kora középkorban (6–8. század). A keresztény Európa születése*. Kalligram, Pozsony, 2014.
- BENTON, John: *Consciousness of Self and Perceptions of Individuality*. In *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Ed. Benson, L. Robert, Constable, Giles and Lanham, D. Carol. University of Toronto Press, Toronto, 1991 (First ed. Harvard University Press, 1982). 262–295.
- BYNUM, Caroline Walker: *Did the Twelfth Century Discover the Individual?* *The Journal of Ecclesiastical History*, 1980, 31. 1–17.
- BYNUM, Caroline Walker: *The Cistercian Conception of Community: An Aspect of Twelfth-Century Spirituality*. *The Harvard Theological Review*, 1975, 68. 273–286.
- BROOKE, Christopher: *The Twelfth Century Renaissance*. Harcourt, Brace & World, New York, 1970.
- BROOKE, Christopher: *Renaissance and Renewal in The Twelfth Century*. Ed. Benson, L. Robert, Constable, Giles and Lanham, D. Carol. University of Toronto Press, Toronto, 1991 (First ed. Harvard University Press, 1982).
- BROWN, Peter: *Az európai kereszténység kialakulása*. Atlantisz könyvkiadó, Budapest, 1999. Ford. Pálosfalvi Tamás.

- CANTOR, F. Norman: *The Crisis of the Western Monasticism. 1050–1130*. The American Historical Review, 1960, 66. 47–67.
- CONSTABLE, Giles: „Cluny, Cîteaux, La Chartreuse. San Bernardo e la diversità delle forme di vita religiosa nel XII secolo”, *Studi su S. Bernardo di Chiaravalle*, Rome 1975, 94.
- CONSTABLE, Giles: *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, N.S. 10. Cambridge, 1964.
- CONSTABLE, Giles: *Religious Communities, 1024–1215*. The New Cambridge Medieval History IV. c. 1024–1198 Part I. Ed. Luscombe David and Riley-Smith Jonathan. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 10. feje. 335–367.
- CONSTABLE, Giles: *The diversity of religious life and acceptance of social pluralism in the twelfth century*. In *History, Society and the Churches. Essays in honour of Owen Chadwick*. Ed. Beales Derek and Best Geoffrey. Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 29–47.
- DICKINSON, Compton John: *The Origins of the Austin Canons and their Introduction into England*. S. P.C.K., London, 1950.
- DUBY, Georges: *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980–1420*. Gondolat, Budapest, 1984. Ford. Albert Sándor, Fázsy Anikó.
- DUBY, Georges: *A nő a középkorban*. Corvina, Budapest, 2000. Ford. Efraim Israel, Horányi Krisztina, Kutor Tünde.
- DUNN, Marilyn: *Mastering Benedict: monastic rules and their authors in the early medieval West*. In *English Historical Review*, 1990/7/1. 567–594.
- GUREVICS, Aron: *Az individuum a középkorban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2003. Ford. Vári Erzsébet.
- HASELDINE, Julian: *Friendship and Rivalry: The Role of Amicitia in Twelfth-Century Monastic Relations*. *Journal of Ecclesiastical History*, 1993, 44: 3. 390–414.
- HASKINS, Charles Homer: *The renaissance of the twelfth century*. Meridian Books, Cleveland, 1957 (First ed. 1927).
- KING, Peter: *A monachizmus Nyugaton. A monasztikus szerzetesség története a Latin Egyházban*. Bp., Szent István Társulat, 2007. Ford. Balássy András.
- KNOWLES, David: *From Pachomius to Ignatius: A Study in the Constitutional History of the Religious Orders* (The Sarum Lectures, 1964–1965). Clarendon Press, Oxford, 1966.
- KNOWLES, David: *Cistercians and Cluniacs: the controversy between St Bernard and Peter the Venerable*. Oxford University Press, London, New York, 1955.
- LE GOFF, Jacques: *Európa születése a középkorban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2008. Ford. Sujtó László.
- LÉKAI, Lajos: *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Szent István Társulat, Budapest, 1991.
- MARTON, József: *A keresztény középkor*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005.

- MELVE, Leidulf: „*The revolt of the medievalists*”. *Directions in recent research on the twelfth-century renaissance*. Journal of Medieval History, 2006, 32:3. 231–252.
- MEYVAERT, Paul: „*Diversity within Unity, a Gregorian Theme*”. Heythrop Journal, 1963, 4. 141–162.
- MOORE, Robert Ian: *The first European revolution, c. 970–1215*. Blackwell, Oxford, 2000.
- MOORE, Robert Ian: *The formation of a persecuting society. Power and deviance in western Europe, 950–1250*. Blackwell, Oxford, 1987.
- MORRIS, Colin: *The Discovery of the Individual. 1050–1200*. Harper and Row, New York, Evanstown, San Francisco, London, 1972.
- MORRIS, Colin: *Individualism in Twelfth-Century Religion. Some Further Reflections*. The Journal of Ecclesiastical History, 1980, 31. 195–206.
- MURRAY, Alexander: *Reason and Society in the Middle Ages*. Clarendon Press, Oxford, 1978.
- SHAHAR, Shulamith: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. Ford. Pukánszky Katalin.
- SOUTHERN, Richard William: *The Making of the Middle Ages*. Yale University Press, New Haven and London, 1968 (First ed. 1953).
- SÖVEGES, Dávid: *Magyarázatok Szent Benedek Regulájához*. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1996.
- TÖRÖK, József: *Egyetemes egyháztörténelem II*. Szent István Társulat, Budapest, 1999.
- VANYÓ, László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. Bp., Szent István Társulat, 1988.
- VANYÓ, László: *Ókeresztény írók lexikona*. Bp., Szent István Társulat, 2004.